

УДК 316.3(477):329.36.,192/193”

DOI 10.12958/2227-2844-2019-5(328)-56-70

О. І. Бублик – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

E-mail: public.st@gmail.com

ORSID <https://orcid.org/0000-0003-2280-7385>

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ У 20–30-х рр. ХХ ст.

Духовні та соціальні орієнтири в суспільстві є важливою складовою політики будь-якої держави. Соціальний вектор державної політики багато в чому визначає майбутнє нації, її існування, розвиток, стабільність. Втрата соціально-духовних орієнтирів, відсутність духовного та морального наставника з високими етичними, віковими цінностями згубно діє на всі верстви населення, особливо на молодь. У такому випадку ми маємо наслідком в суспільстві неповагу до батьків, небажання опікуватися престарілими, зрадництво, підступність. Так втрачається зв'язок поколінь, необхідний для передачі знань, вмінь, задля виживання. Страждає ціла екосистема Природи і людини, яка є вінцем творіння. Звідси проблеми – духовні, моральні, екологічні, внутрішньополітичні і загальнодержавні (бо не людина є пріоритетом, не держава для людини, а так як завжди – людина маленький гвинтик державної системи). Православна Церква може допомогти державі відродити духовні цінності, заклавши підґрунтя доброти та людяності, держава кінець кінцем повинна поставити на перше місце людину, її духовне і моральне начало.

Серед спеціальних досліджень з проблеми слід виділити праці присвячені вивченню державної політики щодо церкви. Це, зокрема, фундаментальні дослідження О. Ігнатуші (2004) та В. Пащенко (Пащенко, 1994), дисертація В. Силантьєва (2005), у яких на основі значного фактологічного матеріалу розглянуто ці взаємовідносини.

У 1995–1996 рр. дослідниця Є. Слободянюк обґрунтувала „хвилеподібну” тактику ставлення держави до Церкви в цілому і до духовенства зокрема, протягом 20-х – 30-х рр.: від прямих утисків до прихованої, відверто нерепресивної, і навпаки (1996; 1998). Проблеми взаємовідносин держави та православної Церкви присвячені роботи дослідників В.Ченцова (2000), В. Нікольського (Нікольський, 2003), у яких досліджено раніше втаємничені матеріали каральних органів, які розкривають характер політичних репресій проти духовенства. Вчені-дослідники А. Киридон (2005), О. Галамай (2006), В. Єленський (1991), в своїх дослідженнях доводять, що владою для зречення

священнослужителів використовувалися насамперед не репресивні, а економічні методи.

Дослідниця Т. Бобко в дисертації „Православне духовенство в суспільному житті України в 20–30-х рр. ХХ ст.” проаналізувала зміни в матеріальному стані священнослужителів та розкрила правовий статус і місце духовенства в суспільно-політичному процесі, його культурницьку місію в умовах більшовицької модернізації суспільства. „Віками сформована модель відносин церкви та держави з домінуючою ідеєю підпорядкування церкви світській владі зумовила позицію духовенства щодо більшовицької влади. Необхідність визнання духовенством будь-якої влади та розуміння існуючої загрози фізичного знищення сприяло проголошенню духовенством прийняття радянської влади. Безумовно, гоніння на церкву не могли не викликати невдоволення антицерковною політикою” (2005).

Значним є доробок щодо вивчення державно-церковних відносин у Донецькому регіоні таких науковців, як О. Форостюк (2000), А. Фесенко (2007), С. Підченко (2009).

Мета даної статті: проаналізувати на фактичному матеріалі зміни в повсякденному та релігійному житті українського суспільства, які відбувалися в результаті ствердження нової більшовицької влади, особливо в тій частині, що стосується наступу більшовицької держави на Церкву, і як наслідок дехристиянізація та дегуманізація українського суспільства.

Після встановлення радянської влади для Церкви та віруючих настали екстремальні умови життя. У перші місяці новий режим обрушився гоніннями на духовенство та відверто дискримінував віруючих. Таке становище зумовило певне зниження релігійності у значної частини інтелігенції, міського пролетаріату та люмпенізованих селян, що призвело в подальші десятиріччя до негативних наслідків, насамперед, моральних та етичних. Так, наприклад, згідно з декретом РНК РСФРР від 23 січня 1918 р. „Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” шлюб став добровільною справою людей, а метричні функції та реєстрацію громадянських актів було передано у відання загсів (Про релігію..., 1973, с. 195). У такий спосіб церква усувалася від регламентації поведінки людей у шлюбі, реєстрації народжених, померлих. Натомість традиційним в українському суспільстві статевим стосункам, які регулювала православна церква, більшовики протиставили нову мораль, що допускала спільне позашлюбне життя (Бойко, 2008, с. 348). Сім'я в царській Росії являла собою фундамент суспільства й православна Церква ревно оберігала морально-етичні норми поведінки в ній у дусі християнських цінностей. За більшовиками максимально спрощеним став і процес розлучення, який, за свідченнями священника Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Д. Галевича (2001), компетентні органи проводили без будь-якого

слідства та дізнання за мізерні кошти (с. 39). Подібні кроки властей створювали ситуацію, коли цілком законно можна було б змінювати партнерів у статевих стосунках. Подібне становище катастрофічно позначилося на традиційності суспільного буття, перш за все сільського, а враховуючи те, що більшість населення України становили саме сільські мешканці, то, безперечно, такі нововведення руйнували національні традиції й впливали на загальний моральний стан нації.

Дехристиянізація суспільства дуже швидко призвела до його дегуманізації та спричинила встановлення кривавого сталінського режиму, жертвами якого стали мільйони радянських людей. Але, не дивлячись на те, що частина народу була захоплена комуністичною пропагандою, в іншій частині суспільства в роки Громадянської війни й у подальші десятиліття відбувався релігійний підйом, який охопив і значну частину інтелігенції, навіть ту, яка втратила віру в передреволюційні роки. Страшні події, що відбувалися в країні, владу в якій захопили атеїсти, спонукали багатьох радикально переглянути власний світогляд і повернутися до віри батьків. Так, у відповідь на арешти і розстріли священнослужителів і ревних вірян у міських і сільських храмах з 1918 р., а особливо на початку 20-х рр. ХХ ст., часто здійснювалися нічні молебні, і православні люди не розходилися з храмів до світанку, сповідалися і причащалися, були готові будь-якої хвилини прийняти смерть за Христа. Це свідчило про високу релігійність та значний вплив Церкви в повсякденному житті українського населення.

Цікавими можуть бути статистичні дані, які свідчать про стан релігійності населення. У виданнях радянських часів відсутні статистичні дані, за якими можна було б проаналізувати динаміку зростання або зниження рівня релігійності населення початку 1920-х рр., оскільки збір кількісних показників про віруючих влада почала з 1924-1925 рр. На думку сучасного дослідника Ю. Зуєва, на початку 1920-х рр. частка віруючих була близько 90 % (Зуєв, 1995, с. 188). За даними Дніпропетровського архіву в доповіді Катеринославського ДПУ зазначалося, що „...авторитет духовенства та церкви серед населення ще дуже великий, тим більше, що у зв'язку з голодом 1921 року релігійність та марновірства почали збільшуватися ...” (ДАДпО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1602, арк. 98).

На початковому етапі влада була неспроможна кардинально змінити релігійну свідомість навіть серед своїх послідовників. Так, серед сільських комуністів віруючих була досить значна частина. Вони відвідували церковні служби, тримали вдома ікони, брали участь у парафіяльних святах, а інколи були й серед організаторів. Намагаючись відсторонити комуністів від „згубного” впливу церкви, 9 серпня 1921 р. пленум ЦК РКП(б) в резолюції вимагав від них припинити зв'язок із церквою під загрозою виключення з партії (Силантьєв, 1998, с. 100). Протягом березня-листопада 1921 р. „за виконання релігійних обрядів”

було виключено 37 комуністів Миколаївської губернії, що становить 3,4 % від загальної кількості їх у губернії (Тригуб, 2006). Подібні факти спостерігалися й у інших губерніях України.

Враховуючи те, що більша частина червоноармійців була вихідцями з села, то можна передбачити їхню високу традиційну релігійність. Так, Політичне Управління Червоної армії у 1924 р. виявило прояви релігійних настроїв у червоноармійців, особливо молоді, які носили натільні хрестики, відвідували церкви та виконували релігійні обряди. Зазначалося, що дехто з представників командного складу хоч і приховували свою релігійність, але „носили ще в душі традиційні погляди щодо церкви та релігії” (Зуєв, 1995, с. 188).

З середини 20-х рр. ХХ ст. спостерігалось подальше зростання релігійності населення. За повідомленнями державних та партійних органів, що зберігаються в центральних архівах, посилювалися релігійний рух та відвідування церков, особливо у святкові дні. Пояснювали радянські органи це тим, що „значно зменшився наш тиск, зникла боязнь, особливо на селі, бути зарахованим до стану противників радянської влади, бути позбавленим виборчих прав за участь у церковних справах” (ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 2118, арк. 145). Проте, однією з головних причин посилення релігійної активності, особливо селян, на нашу думку, була посуха, неврожаї і страх людей перед можливим голодом, тому люди шукали поради в Бога й у молитві.

Зауважимо, що дії влади на ниві безкомпромісної боротьби з церквою все ж мали певні результати: у 20-х рр. ХХ ст. за повідомленням Катеринославського ДПУ помічається деяке падіння релігійності, не в запереченні самої віри в Бога, а в ставленні до духовенства та Церкви як організації: „авторитет духовенства на селі усе ще досить великий, але разом з тим необхідно виділити один надзвичайно важливий момент. Це те, що авторитет священика, як керівника вірян, як особи, до якого звертаються за вирішенням питань у важку хвилину життя, остаточно підірваний. Серед сільського населення мають авторитет окремі церковники, так чи інакше імпонуючі їм, але на духовенство в цілому дивляться як на звичайних професіоналів, що працюють з чисто матеріальних міркувань, але аж ніяк не як на дійсних духовних керівників. Це добре підкреслюється хоча б тим фактом, що вигнання самим ганебним чином священика із церкви зробилося самим звичайним явищем, що в цей час образити і навіть побити священика незважаючи на те, що він може бути у своєму богослужбовому одязі й при виконанні служби, вважається предметом доволі допущеним” (ДАДпО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1602, арк. 131).

Зменшення кількості віруючих у деяких парафіях було пов'язане зі штучним розколом, що відзначали і священики. На одному з окружних з'їздів обновленського духовенства, сільські пастирі зазначали, що „останнім часом на селі живеться вельми туго – „народ став не той...”

почав відходити від релігії, не відвідує церков, ... надає перевагу світським зібранням” (Окружної сьезд..., 1924; ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 937, арк. 365; Тригуб, 2006).

Проте архівні справи свідчать, що у 20-ті рр. ХХ ст. релігійність в Україні була ще досить високою. За нашими підрахунками, проведеними на основі центральних та обласних державних архівів, середній показник наявності віруючих становив 65–73 % населення. Цей показник має відмінності щодо територіального простору. Зокрема, як зазначають дослідники (Форостюк, 2001; Цыпин, 1994; Силантьєв, 1998) та свідчать власні підрахунки автора, у Харківському окрузі (без Харкова) вірян було 85,2 %, у Херсонському – 60,8 %, у Білоцерківському (без окружного центру) – 52,1 %, у Артемівському (без міст) – 38,1 % (ЦДАВО, ф. 5, оп. 2, спр. 199, арк. 45). До міських релігійних громад входило від 14 % до 22 % дорослого населення.

З усіх верств населення під вплив церкви найменше підпадали робітники, що пов’язане з надмірною увагою більшовиків до цього класу та з небезпекою для них втратити роботу, а з нею й можливість прогодувати родину. На Артемівщині лише 5,6 % робітників відвідувало храми. Так, наприклад, у Донецькому басейні станом на 1927 р. мешкало два мільйони осіб і налічувалося 465 тис. членів православних громад різних орієнтацій, що становить 23,2 % всіх жителів Донецького басейну (ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 1064, арк. 9; Бублик, 2009, с. 31). Ці дані, на наш погляд, були б значно вищими, якщо б до уваги бралось лише доросле населення. Необхідно враховувати й те, що до списків громад через побоювання можливих негативних наслідків заносилися далеко не всі віруючі, зокрема молодь, робітники, держслужбовці, навіть партійні функціонери. Проте, від робітничого класу не варто було чекати захисту ні релігійно-церковного життя, ні віруючих, ні церкви як соціального інституту. Особливо це стосується періоду 30-х рр., пов’язаного зі швидкими темпами урбанізації та індустріалізації. Робітничий клас, як опора комуністичної партії, усе ж виступав носієм відповідної більшовицької ідеології.

Інша ситуація спостерігалася в селянському середовищі. Враховуючи глибоку релігійність сільського населення, більшовики вимушені були надавати селянам можливість частково задовольняти релігійні потреби. Радянська держава хотіла бачити в православній Церкві не цілісну інституцію, а тільки окремі громади, які б конфліктували між собою. Політика в галузі державно-церковних відносин була спрямована на розкол та знищення канонічного керівництва усіх його напрямків і досягла певних результатів, але остаточно відвернути від Хрестової віри прихожан, посіяти в них ворожнечу, ненависть до релігії владі не вдалося. Церковний розкол, цілком ініційований владою, поглиблювався переходом віруючих від однієї течії до іншої, але цей процес не знизив глибинну релігійність

українського населення. Так, наприклад, чисельність та вплив православних церковно-релігійних течій у різних регіонах УСРР протягом 20-х – 30х рр. ХХ ст. були неоднаковими, проте в цілому вони охоплювали значні прошарки міського, а особливо сільського населення. На підставі опублікованих і архівних джерел можна констатувати, що найбільшим вплив у середині 20-х рр. ХХ ст. мала патріарша („тихоновська”) Церква, на другому місці – Синодальна („обновленська”), на третьому – УАПЦ, на четвертому – Соборно-Єпископська церква (356 громад), на п’ятому – Діяльно-Христова церква, до якої в 1925 р. належала 51 громада і яка у 1927 р. повернулася до складу УАПЦ (таблиця 1.1) (Силантьєв, 2005, с. 32).

Таблиця 1.1

**Статистичні відомості про кількість громад
православних конфесій в УСРР за 1924 – 1925 рр.**
(ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 2007, арк. 63)

	РПЦ „обновленці”	РПЦ „тихоновці”	УАПЦ
на 1 вересня 1924 р.	1256	5241	896
на 1 липня 1925 р.	1868	6231	966

Влада штучно загострювала суперечності між церковно-релігійними течіями, навмисно розпалювала між ними ворожнечу й ненависть, застосовувала при цьому провокації, погрози, арешти і навіть фізичне знищення представників. Більшовики послабили позиції й обмежили вплив усіх церковно-релігійних течій, частково підірвали їх авторитет в очах громадськості. На початку 30-х рр. церковні течії, які були позбавлені можливості в повній мірі здійснювати релігійні обряди, розколоті, гнані органами радянської влади, знов опинилися в складі РПЦ. Проте, не дивлячись на проведену цілеспрямовану антицерковну кампанію, більшовикам не вдалося у 20-ті рр. ХХ ст. досягти своєї мети – ліквідувати православну Церкву, їм вдалося лише частково підпорядкувати її державі.

Динаміка кількості православних громад та віруючих з 1924 по 1928 рр. представлена в таблиці 1.2. Зазначені цифрові показники є переважно умовними, тому що подавалися в звітах радянських органів лише зареєстровані громади та їх члени, а в деяких випадках підраховувалися автоматично – кількість громад помножувалася на 20 або 50, так звані двадцятки й п’ятдесятки, від кількості дозволених для реєстрації.

Таблиця 1.2

Статистичні відомості про кількість громад православних конфесій та їх членів у УСРР за 1924 – 1928 рр.
(ДАЧО, ф. Р-17, оп. 1, спр. 112, арк. 461; ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 573; ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 2007, арк. 63; ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 948, арк. 15; Оп. 3, спр. 1064, арк. 4–9; Оп. 3, спр. 116, арк. 114–119)

	1924 рік	1925 рік	1926 рік	1927 рік	1928 рік
громад	7420	9161	7332	8546	8520
членів	3075058	6873511	5406833	6597462	6758665

30 червня 1928 р. ЦК КП(б)У констатував, що наряду з процесом відходу від релігії значної частини трудящих, неабиякою залишається активність релігійних громад та їхнього керівництва, яке, „спираючись на куркульські верстви села й на непманські та міщанські елементи міста, поширює свій вплив на більш широкі селянські маси, а в місті перекидає його й на частину робітництва, у першу чергу на нові його кадри. Зокрема, останнім часом помічається збільшення релігійного впливу на молодь” (Голько, 2002, с. 194). Викликає сумнів і твердження радянських аналітиків щодо соціального складу та вікових категорій релігійних громад. Архівні дані свідчать, що основними відвідувачами Церкви були в містах робітники, а в селах незаможники та середняки. Щодо вікового складу членів релігійних громад, то таблиця 1.3 показує, що більше, ніж 40 % віруючих мали репродуктивний вік 25–50 років.

Таблиця 1.3

Показники вікового складу віруючих Миколаївського округу (ДАМО, ф. Р. 161, оп. 1, спр. 573)

	18–20 років	20–25 років	25–30 років	30–50 років	50 і більше років
1927 р.	11,3 %	14,4 %	17,5 %	33,9 %	22,9 %
1929 р.	10,8 %	14,4 %	17,5 %	34,3 %	22,9 %

Посилення релігійного наступу в другій половині 20-х рр. ХХ ст. пояснювалося не тільки зміцненням економічного становища дрібної буржуазії в період непу, а також надзвичайним зниженням уваги партії, комсомолу, профспілок і державного апарату до боротьби з релігією. У

зв'язку з цим ЦК закликав вести широку антирелігійну пропаганду, викриваючи „політику релігійних організацій, її класову суть та їх роль гальма в соціалістичному будівництві” (Резолюція ЦК КП(б)У..., 1973, с. 131–134).

Роки примусової колективізації й масового розкуркулення ввійшли в історію як часи „великого перелому”, а за словами О. Солженіцина, перелому хребта народу (Цьпин, 1997, с. 187).

І наче б то у відповідь на посилення наступу держави на Церкву, на священнослужителів традиційно віруючим і православним у 30-ті рр. ХХ ст. залишилося село. Більшість селян, народжених після революції, переважно чоловіки, втратили живий зв'язок із Церквою, але й у їхніх оселях заради віруючих матерів і дружин зберігалися ікони, вони пам'ятали свята і хрестили дітей.

У місті ситуація була дещо іншою. Особливо глибоко „розцерковленою” виявилася нова радянська інтелігенція, а також частина робітників, особливо молодого віку. Проте більшість робітниць зберегли віру. Були й такі, що навіть пройшовши комсомол, знайшли в собі мужність і розум в умовах аморальності й жорстокості повернутися до віри батьків. Складно визначити кількість свідомо віруючих, але принаймні половина радянських громадян у післявоєнні роки зберігала певною мірою релігійність, більшість з них належала Російській Православній Церкві. З тих, що народилися в православних сім'ях до 1930 р., хрещено було практично всіх. У 30-х рр. ХХ ст., особливо в другій половині, коли більшість храмів було закрито, багато дітей були нехрещеними.

Таким чином, найтрагічнішим наслідком більшовицьких соціальних експериментів того часу було викорінення духовної основи народу – православ'я, яке ґрунтувалося на християнській етиці та моралі, людинолюбстві та працьовитості. Масштаби гонінь на православну Церкву в 30-ті рр. ХХ ст. дорівнюють лише кривавим післяреволюційним подіям, а за масштабом далеко перевищили їх. Агітаційно-пропагандистська кампанія, переслідування, арешти та репресії проти духовенства і віруючих уповільнили релігійне, духовне життя в країні. Наслідки означених процесів пожинаємо дотепер – у відсутності доброти до ближнього, людяності, гуманізму, у відсутності поваги до батьків та навпаки.

Дана тема заслуговує на самостійне вивчення, бо розглянутий період є складним, трагічним в історії і має наслідком викорінення духовних основ буття українського народу. Тема потребує ретельного дослідження та переосмислення задля відродження духовності української нації з урахуванням сучасних реалій.

Список використаної літератури

- 1. Ігнатуша О. М.** Інституційний розкол православної церкви в Україні : генеза і характер (XIX – 30 рр. XX ст.). Запоріжжя : Поліграф, 2004. 439 с. **2. Пашенко В.** Свобода совісті в Україні : Міфи і факти 1920–1930-х років. К. : Б. в., 1994. 249 с. **3. Силантьєв В. І.** Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.) : дис ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 461 с. **4. Слободянюк Є.** Православ'я на Україні в 20-х – першій половині 30-х років. К., 1996. 340 с. **5. Слободянюк Є.** Православ'я на Україні : друга половина 30-х років. К., 1998. 308 с. **6. Ченцов В. В.** Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. Тернопіль : Збруч, 2000. 482 с. **7. Нікольський В. М.** Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Донецьк : ДонНУ, 2003. 624 с. **8. Киридон А. М.** Час випробування : держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 384 с. **9. Галамай Е. Н.** Особенности советской модернизации религиозной жизни на Подолье в 20-е гг. XX ст. : дис... канд. ист. наук : 07.00.01. К., 2006. 234 с. **10. Єленський В. С.** Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). К. : Знання, 1991. 91 с. **11. Бобко Т. Г.** Православне духовенство в суспільному житті України 20–30 рр. XX ст. : дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2005. 167 с. **12. Форостюк О. Д.** Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917–1941 роках. Луганськ : РВВ ЛІВС, 2000. 180 с. **13. Фесенко А. Н.** Православная церковь в политике советской власти 20-х лет XX ст. : на материалах Донетчины : дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2007. 197 с. **14. Підченко С. А.** Місце російської православної церкви в культурному та економічному житті Донбасу у 20-ті рр. XX ст. : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Луганськ, 2009. 252 с. **15. Про релігію і атеїстичне виховання :** зб. док. і матер. / упоряд. Б. О. Ломовик, Р. С. Приходько. К. : Політвидав України, 1973. 258 с. **16. Бойко О. Д.** Молодь Наддніпрянської України в умовах державно-церковного протистояння 1920–1930-х рр. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Збірник наукових праць.* Дніпропетровськ : Вид. ДНУ. 2008. Вип. 6. С. 345–355. **17. Галевич Д.** Незаарештовані листи. Листи священника з України до Німеччини 1922–1938 рр. Б. м. : „Козаки”, 2001. 128 с. **18. Зуев Ю. П.** Динамика религиозности в России в XX веке и ее социологическое изучение. *Гараджа В. И. Социология религии.* М. : Наука, 1995. С. 187–194. **19. Державний архів** Дніпропетровської області (ДАДпО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1602. Арк. 98. **20. Силантьєв В. И.** Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы. Харьков : ХГПУ, 1998. 232 с. **21. Тригуб О. П.** Релігійність населення Півдня України за часів НЕПу (1921–1929 рр.) : православний аспект. *Наукові праці. Історія. Видання ЧДУ імені Петра Могили.* 2006. Т. 48. Вип. 35. URL : <http://bibl.kma.mk.ua/index.php?m=10&s=1&t=48#>. **22. Центральний**

державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2118. Арк. 145. **23. ДАДпО.** Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1602. Арк. 131. **24. Окружной съезд обновленческого духовенства.** *Красный Николаев.* 1924. 28 августа (№ 1090). С. 3. **25. Державний архів Миколаївської області (ДАМО).** Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 937. Арк. 36. **26. Форостюк О. Д.** Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалі Донецького регіону) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2001. 199 с. **27. Цыпин В.** История Русской православной церкви: учебное пособие для православных духовных семинарий. М. : Хроника, 1994. 256 с. **28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО)** Ф. 5. Оп. 2. Спр. 199. Арк. 45. **29. ЦДАГО.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1064. Арк. 9. **30. Бублик О. І.** Релігійна традиційність у повсякденному житті українських селян у контексті взаємовідносин держави і церкви (20-ті – 30-ті рр. ХХ ст.). *Історія української науки на межі тисячоліть.* Вип. 41. К., 2009. С. 18–23. **31. Силантьєв В. І.** Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.) : автореф. дис... д-ра. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 47 с. **32. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО).** Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 461. **33. ЦДАГО.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2007. Арк. 63. **34. ЦДАВО.** Ф. 5. Оп. 2. Спр. 948. Арк. 15. **35. ЦДАВО.** Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1064. Арк. 4–9. **36. ЦДАВО.** Ф. 5. Оп. 3. Спр. 116. Арк. 114–119. **37. ДАМО.** Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 573. **38. Голько О.** Свідки Єгови – Сибірський маршрут. Львів : ТОВ Фаворит, 2002. 201 с. **39. Резолюція ЦК КП(б)У від 30 червня 1928 році „Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду”.** *Про релігію і атеїзм. Збірник документів і матеріалів.* К. : Політвидав України, 1973. С. 131–134. **40. Цыпин В. А.** История русской церкви. 1917–1997. М. : Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. 832 с.

References

1. **Ihnatusha, O. M.** (2004). *Instytutsiinyi rozkol pravoslavnoi tserkvy v Ukraini : geneza i kharakter (XIX – 30 rr. XX st.)* [Institutional split of the Orthodox Church in Ukraine: genesis and character (XIX -30 centuries of the twentieth century)]. Zaporizhzhia : Polihraf [in Ukrainian].
2. **Pashchenko, V.** (1994). *Svoboda sovisti v Ukraini : Mify i fakty 1920–1930-kh rokiv* [The Freedom of Conscience in Ukraine: Myths and Facts of the 1920-1930s]. Kyiv : N. p. [in Ukrainian].
3. **Sylantiev, V. I.** (2005). *Vlada i pravoslavna tserkva v Ukraini (1917–1930 rr.)* [Government and the Orthodox Church in Ukraine (1917–1930)] (Doctor's thesis). V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv [in Ukrainian].
4. **Slobodianiuk, Ye.** (1996). *Pravoslav'ia na Ukraini v 20-kh – pershii polovyni 30-kh rokiv* [Orthodoxy in Ukraine in the 20's – the first half of the 30's]. Kyiv [in Ukrainian].
5. **Slobodianiuk, Ye.** (1998). *Pravoslav'ia na Ukraini : druha*

polovyna 30-kh rokiv [Orthodoxy in Ukraine: the second half of the 30's]. Kyiv [in Ukrainian]. **6. Chentsov, V. V.** (2000). *Politychni represii v Radianskii Ukraini v 20-ti roky* [Political repressions in Soviet Ukraine in the 20's]. Ternopil: Zbruch [in Ukrainian]. **7. Nikolskyi, V. M.** (2003). *Represyivna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets 1920-kh – 1950-ti rr.)* [Repressive activity of the state security bodies of the USSR in Ukraine (end of the 1920s – 1950s)]. Donetsk : DonNU [in Ukrainian]. **8. Kyrydon, A. M.** (2005). *Chas vyprobuvannia : derzhava, tserkva, suspilstvo v radianskii Ukraini 1917–1930-kh rokiv* [Time of trial: state, church, society in Soviet Ukraine 1917–1930]. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian]. **9. Galamay, E. N.** (2006). *Osobennost sovetskoj modernizatsii religioznoy zhizni na Podole v 20-e gg. XX st.* [The peculiarity of the Soviet modernization of religious life in Podolia in the 20th century] (Candidate's thesis). National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv [in Ukrainian]. **10. Yelenskyi, V. S.** (1991). *Derzhavno-tserkovni vzaiemyny na Ukraini (1917–1990)* [State-Church Relations in Ukraine (1917–1990)]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian]. **11. Bobko, T. H.** (2005). *Pravoslavne dukhovenstvo v suspilnomu zhytti Ukrainy 20–30 rr. XX st.* [Orthodox clergy in the public life of Ukraine 20–30 years of the twentieth century] (Candidate's thesis). Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya [in Ukrainian]. **12. Forostiuk, O. D.** (2000). *Pravove rehuliuвання derzhavno-tserkovnykh vidnosyn na Donbasi u 1917–1941 rokakh* [Legal regulation of state-church relations in the Donbas in 1917–1941]. Luhansk : RVV LIVS [in Ukrainian]. **13. Fesenko, A. N.** (2007). *Pravoslavna tserkov v politike sovetskoy vlasti 20-h let XX st.: na materialah Donetchyny* [The Orthodox Church in the Politics of the Soviet Government of the 20th Century of the twentieth century] (Candidate's thesis). V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv [in Ukrainian]. **14. Pidchenko, S. A.** (2009). *Mistse rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v kulturnomu ta ekonomichnomu zhytti Donbasu u 20-ti rr. XX st.* [The Place of the Russian Orthodox Church in the Cultural and Economic Life of the Donbas in the 20's of the 20th century] (Candidate's thesis). Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Luhansk [in Ukrainian]. **15. Lomovyk, B. O., Prykhodko R. S.** (Ed.). (1973). *Pro relihiu i ateistychnu vykhovannia* [On Religion and Atheistic Education]. Kyiv : Polityvdav Ukrainy [in Ukrainian]. **16. Boiko, O. D.** (2008). *Molod Naddnyprianskoi Ukrainy v umovakh derzhavno-tserkovnoho protystoiannia 1920–1930-kh rr.* [The youth of the Dnieper Ukraine in the conditions of the state-church confrontation of the 1920's and 1930's]. *Naddnyprians'ka Ukraina: istorichni procesi, podii, postati, issue 6*, 345–355 [in Ukrainian]. **17. Halevykh, D.** (2001). *Nezaareshtovani lysty. Lysty sviashchenyka z Ukrainy do Nimechchyny 1922–1938 rr.* [Letters not arrested. Letters of the priest from Ukraine to Germany in 1922–1938]. N. p.: „Kozaky” [in Ukrainian]. **18. Zuev, Yu. P.** (1995). *Dinamika religioznosti v Rossii v XX veke i ee*

sotsiologicheskoe izuchenie [Dynamics of Religiosity in Russia in the 20th Century and its Sociological Study]. (pp. 187–194). In *Garadzha V. I. Sotsiologiya religii* [Garadha V. I. Sociology of Religion]. Moskow: Nauka [in Russian]. **19. State** Archives of Dnipropetrovsk Region (DADpo). F. P-1. In. 1. C. 1602. L. 98 [in Russian]. **20. Silantev, V. I.** (1998). *Bolsheviki i Pravoslavnaya tserkov na Ukraine v 20-e godyi* [Bolsheviks and the Orthodox Church in Ukraine in the 20's]. Harkov: HGPU [in Russian]. **21. Tryhub, O. P.** (2006). *Relihiinist naseleння Pivdnia Ukrainy za chasiv NEPu (1921–1929 rr.) : pravoslavnyi aspekt* [Religiousness of the population of the South of Ukraine during the NEP (1921-1929 years): the Orthodox aspect]. *Naukovì pracì. Serià: Ìstorià (Čornomors'kij deržavnij unìversitet imeni Petra Mogili)*, vol. 48, issue 35. URL: <http://bibl.kma.mk.ua/index.php?m=10&s=1&t=48#> [in Ukrainian]. **22. Central** State Archives of Public Associations of Ukraine (TsDAHO). F. 1. In. 20. C. 2118. L. 145 [in Russian]. **23. DADpO.** F. P-1. In. 1. C. 1602. L. 131 [in Russian]. **24. Okruzhnoy s'ezd** obnovlencheskogo duhovenstva (1924, August 28). [District Congress of the Revival Clergy]. *Krasnyiy Nikolaev, № 1090*, 3 [in Russian]. **25. State** Archives of Mykolayiv Region (DAMO). F. R-161. In. 1. C. 937. L. 36 [in Russian]. **26. Forostiuk, O. D.** (2001). *Pravove rehuliuвання derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u radianskii Ukraini v 1917–1941 rokakh (na materialii Donetskoho rehionu)* (Candidate's thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian]. **27. Tsyipin, V.** (1994). *Istoriya Russkoy pravoslavnoy tserkvi* [History of the Russian Orthodox Church]. Moskow: Hronika [in Russian]. **28. Central** State Archive of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine (TsDAVO) F. 5. In. 2. C. 199. L. 45 [in Russian]. **29. TsDAHO.** F. 1. In. 20. C. 1064. L. 9 [in Russian]. **30. Bubyk, O. I.** (2009). *Relihiina tradytsiinist u povsiakdennomu zhytti ukraïnskykh selian u konteksti vzaïemovidnosyn derzhavy i tserkvy (20-ti – 30-ti rr. XX st.)* [Religious Tradition in the Daily Life of Ukrainian Peasants in the Context of Relations between the State and the Church (20th and 30th years of the 20th century)]. *Istoriia ukraïnskoi nauky na mezhi tysiacholit* [The history of Ukrainian science at the turn of the millennium], issue 41, 18–23 [in Ukrainian]. **31. Sylantiev, V. I.** (2005). *Vlada i pravoslavna tserkva v Ukraini (1917–1930 rr.)* [Government and the Orthodox Church in Ukraine (1917–1930)] (Candidate's thesis), V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv [in Ukrainian]. **32. State** Archives of Chernihiv Region (DACHO). F. R-17. In. 1. C. 112. L. 461 [in Russian]. **33. TsDAHO.** F. 1. In. 20. C. 2007. L. 63 [in Russian]. **34. TsDAVO.** F. 5. In. 2. C. 948. L. 15 [in Russian]. **35. TsDAVO.** F. 5. In. 3. C. 1064. L. 4–9 [in Russian]. **36. TsDAVO.** F. 5. In. 3. C. 116. L. 114–119 [in Russian]. **37. DAMO.** F. R-161. In. 1. C. 573 [in Russian]. **38. Holko, O.** (2002). *Svidky Yehovy – Sybirskiy marshrut* [Jehovah's Witnesses - The Siberian Route]. Lviv : TOV Favoryt [in Ukrainian]. **39. Rezoliutsiia** TsK KP(b)U vid 30 chervnia 1928 rotsi „Pro relihiinyi rukh ta antyrelihiinu propahandu” (1973) [Resolution of the Central

Committee of the CP (b) U of June 30, 1928, "On Religious Movement and Anti-Religious Propaganda."]. (pp. 131–134). In *Pro religiiu i ateizm. Zbirnyk dokumentiv i materialiv* [On religion and atheism. Collection of documents and materials]. K. : Polityvydav Ukrainy [in Ukrainian]. **40. Tsyipin, V. A.** (1997). *Istoriya russkoy tserkvi. 1917–1997* [History of the Russian Church. 1917–1997]. Moskow: Izdatelstvo Spaso-Preobrazhenskogo Valaamskogo monastyirya [in Russian].

Бублик О. І. Духовний розвиток українського суспільства в умовах антирелігійної політики більшовицької влади у 20–30-х рр. ХХ ст.

В статті розглядаються зміни, які відбувалися в соціально-духовному, суспільно-політичному житті українського суспільства в 20–30-і рр. ХХ ст. Актуальність теми обумовлюється тим, що соціальний вектор державної політики багато в чому визначає майбутнє нації, її існування, розвиток, стабільність. Втрата соціально-духовних орієнтирів, відсутність духовного та морального наставника з високими етичними, віковими цінностями згубно діє на всі верстви населення, особливо на молодь. У такому випадку ми маємо наслідком в суспільстві неповагу до батьків, небажання опікуватися престарілими, зрадництво, підступність. Відповідно, зростає злободенність дослідження будь-яких аспектів обраної проблематики.

Відсутність конституційних прав і свобод призвели до радикалізації суспільних поглядів на початку ХХ століття, особливо міського населення. У сільського ж, а його була більшість, ще зберігались старі, патріархальні погляди, які базувались на християнських, православних канонах. Буремні революційні роки та ствердження нової влади, нової ідеології не давали шансу вижити православної Церкві.

Внаслідок проведеного дослідження автор приходить до висновку що наслідком більшовицьких соціальних експериментів того часу було викорінення духовної основи народу – православ'я, яке ґрунтувалося на християнській етиці та моралі, людинолюбстві та працьовитості. Масштаби гонінь на православну Церкву в 30-ті рр. ХХ ст. дорівнюють лише кривавим післяреволюційним подіям, а за масштабом далеко перевищили їх. Агітаційно-пропагандистська кампанія, переслідування, арешти та репресії проти духовенства і віруючих уповільнили релігійне, духовне життя в країні. Наслідки означених процесів пожинаємо дотепер – у відсутності доброти до ближнього, людяності, гуманізму, у відсутності поваги до батьків та навпаки.

Ключові слова: православна Церква, радянська влада, віруючі, соціалістичне будівництво, дехристиянізація, дегуманізація, суспільство.

Бублик О. И. Духовное развитие украинского общества в условиях антирелигиозной политики большевистской власти в 20–30-х гг. XX в.

Статья посвящена сложным процессам взаимоотношений новой, большевистской власти и православной Церкви.

Актуальность темы обуславливается тем, что социальный вектор государственной политики во многом определяет будущее нации, ее существование, развитие, стабильность. Потеря социально-духовных ориентиров, отсутствие духовного и нравственного наставника с высокими этическими, возрастными ценностями губительно действует на все слои населения, особенно на молодежь. В таком случае мы имеем следствием в обществе неуважение к родителям, нежелание заниматься престарелыми, предательство, коварство. Соответственно, растет необходимость исследования любых аспектов избранной проблематики.

Утверждение новой власти происходило путем устранения старых пережитков, в частности старой идеологии, а именно православной Церкви – как оплотом старой, отжившей морали. За столетия существования православия на украинских землях, оно стало духовной основой жизни народа. Поэтому борьба с Церковью была борьбой с духовными истоками, а подчас и самим существованием украинского народа, сопровождавшаяся репрессиями против священнослужителей и верующих.

Вследствие проведенного исследования автор приходит к выводу, что следствием большевистских социальных экспериментов того времени было искоренение духовной основы народа - православия, которое основывалось на христианской этике и морали, человеколюбии и трудолюбии. Масштабы гонений на православную Церковь в 30-е гг. XX в. приравниваются только кровавым послереволюционным событиям, а по масштабу далеко превысили их. Агитационно-пропагандистская кампания, преследования, аресты и репрессии против духовенства и верующих замедлили религиозное, духовное жизни в стране. Последствия указанных процессов пожинаем до сих пор – в отсутствии доброты к ближнему, человечности, гуманизма, в отсутствии уважения к родителям и наоборот.

Ключевые слова: православная Церковь, советская власть, верующие, социалистическое строительство, дехристианизация, дегуманизация, общество.

Bublik O. I. The spiritual development of Ukrainian society in the conditions of the anti-religious policy of the Bolshevik authorities in the 20-30's of the twentieth century.

The article is devoted to the complex processes of the new, Bolshevik government's relationship, and the Orthodox Church. Approval of the new government took place by removing old remnants, particularly the old

ideology, especially the Orthodox Church – like a stronghold of the old, outmoded morality. Over centuries of Orthodoxy in the Ukrainian area, it has become a spiritual basis in people's life. Therefore, the struggle with the church was a struggle with the spiritual roots, and sometimes even with the existence of the Ukrainian people, it was accompanied by repression against the clergy and religious.

As a result of the study, the author comes to the conclusion that the result of the bolshevik social experiments of that time was the elimination of the spiritual basis of the people – Orthodoxy, which was based on christian ethics and morals, humanity and hard work. The scale of persecution against the orthodox church in the 1930's. are equal only to bloody post-revolutionary events, and on a scale far exceeded them. The agitation campaign, the persecution, arrests and repressions against the clergy and believers slowed the religious, spiritual life in the country. We reap the consequences of these processes so far – in the absence of kindness to our neighbor, humanity, humanism, in the absence of respect for parents and vice versa.

Prospects for further research: this topic deserves an independent study, since the period under review is complex, tragic in history and results in the elimination of the spiritual foundations of the Ukrainian people. The theme requires careful research and rethinking in order to revive the spirituality of the Ukrainian nation in the light of modern realities.

Key words: Orthodox Church, the Soviet regime, the religious, the socialist construction, dechristianization, dehumanization, society.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2019 р.

Прийнято до друку 25.05.2019 р.

Рецензент – д.і.н., проф. Набока О. В.